

Navrátilová, Olga

Distantní pozice rozvíjejících členů NP (interpozice)

In: Navrátilová, Olga. *Slovosled posesivních zájmen ve staré češtině*. Vydání první Brno: Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, 2018, pp. 184-196

ISBN 978-80-210-9073-6; ISBN 978-80-210-9074-3 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/138876>

Access Date: 18. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

12 DISTANTNÍ POZICE ROZVÍJEJÍCÍCH ČLENŮ NP (INTERPOZICE)

12.1 Analýza

Jak bylo již výše zmíněno,²⁰⁶ ve starších vývojových fázích češtiny se oproti moderní češtině²⁰⁷ nezřídka objevují případy, kdy dochází k extrakci rozvíjejících prvků NP mimo svou syntaktickou doménu. Tyto prvky jsou od svého řídicího výrazu „odtrženy“ jiným výrazem, příp. více výrazy, jež nejsou spjaty syntaktickými vztahy uvnitř dané NP, a nacházejí se tak v distantní pozici od svého dominujícího jména.²⁰⁸ Tento slovosled často souvisí s jinou tendencí (která jde v zásadě proti tendenci k zachování kontaktní pozice u členů, jež k sobě syntakticky náležejí), a to klitizací (enklizí/proklizí). Zejména v případě NP objevující se v iniciální klauzální pozici je možno pozorovat tendenci, že mezi první přízvučný člen fráze a člen, který k němu syntakticky náleží, je umístěn výraz nepřízvučný; tato situace je demonstrována v dokladu (1), v němž rozvíjející člen fráze (*své*) je od svého dominujícího jména (*bohy*) odtržen enklitickou formou auxiliáru préterita (*sem*).

- (1) *Jemuž svatý Mamertin odpovědě: „Své sem bohy rozhněval, jdu tam, chtě se jim modliti, zda se nade mnú smilujíc, mě ještě uzdravie.“ PasTisk 195r (VWSTB)*

206 Viz kapitolu 2 *Slovosled, základní slovosledná typologie, slovosledné pozice*.

207 Jak uvádí L. Uhlířová (např. NESČ: Heslo *Nominální skupina*), v současněčeském syntaktickém systému tento slovosled je sice možný, představuje však spíše periferní jev.

208 Jak uvádí M. Aurová (2010, s. 108), těmto extrasyntagmatickým restrikcím je obecně věnována jen velmi malá pozornost, a to především z toho důvodu, že v západních evropských jazycích, na které jsou formální popisy nejvíce zaměřeny, je tato diskontinuita jevem spíše marginálním.

Tuto pozici po prvním přízvučném prvku klauze (tzv. pozici postiniciální, 2W – viz Halpern 1995) popsal J. Wackernagel (1892), podle něhož se jedná o velmi staro-bylou pozici vlastní raným fázím indoevropských jazyků. Například v klasické latině existenci 2W pozice dokládá H. Menge (2000, s. 582), v klasické řečtině mj. J. S. Bakker (2009, s. 73–76). Umístění nepřízvučných výrazů za první přízvučné slovo klauze je doloženo rovněž ve staroslověnských literárních památkách (viz např. Pallasová 1982). Pozici nepřízvučného výrazu za prvním přízvučným výrazem klauze, způsobující distantnost jednotlivých prvků NP, je tedy pravděpodobně možno chápat jako slovoslednou vlastnost, která se ve starších vývojových etapách češtiny objevuje jako dědictví jistých charakteristických znaků praslovanského slovosledu, resp. slovosledu ranějších (tj. indoevropských) vývojových fází. Ani v tomto případě se ovšem nedá zcela vyloučit možnost transferu slovosledu originálu → slovosled předlohy, neboť staročeský slovosled by (v souladu s tím, co bylo zmíněno výše) mohl i v tomto případě mít poměrně silnou oporu v původních latinských schématech. V oblasti slovosledu auxiliárních klitik tento přímý textový transfer ovšem zpochybnil P. Kosek (2015a).

Klitické výrazy mimo to mohou od sebe oddělovat prvky NP i v jiné pozici než iniciální (například doklad (2)), někdy je tu interpozice zřejmě vyvolána jinými důvody než klitizací (o nich viz dále), někdy se o tendenci ke klitizaci může jednat i v těchto případech. Například již zmíněný doklad (2) by mohl být interpretován následovně: enklitikon *se* se zde nachází v mediální izolované pozici. Eventuální distribuce pauz je tedy následovná: *protož | všickni lidé | jeho se kráse* {...}²⁰⁹. Vzhledem k tomu, že enklitikon nemůže stát po pauze, která by měla následovat po výrazu *lidé*, enklitizuje za první přízvučné slovo následující po pauze. Jedná se tedy o variantu pozice 2W na začátku věty (o těchto případech více viz Kosek 2015a).

- (2) a. *A bieše Paris mládenec divnú krású všecky jiné převyšil, protož všickni lidé jeho se kráse diviechu a jeho královské přípravě.* TrojK 100r
 b. *Fuerat enim Paris pulchritudine multa decorus, omnes suos et etiam alios in forma precellens. Quem ut aspexerunt astantes in templo, de eius pulchritudine mirati sunt valde et de regiis apparatibus quibus ipse inclitus apparebat.* HDT VII, 69

Mimo nepřízvučné výrazy může být ovšem do NP interponován i výraz plně přízvučný (doklady a podrobnější výklad viz níže). Z toho pak vyplývá další otázka, a to, jakým způsobem interpozici tohoto plně přízvučného výrazu interpretovat. Dle našeho soudu může být tato distantní pozice rozvíjejícího prvku NP a dominujícího jména způsobena třemi hlavními důvody: 1. tendence k členské sounáležitosti je zde porušena úmyslně, a to zejména ze stylistických důvodů; 2.

209 Svislice v tomto případě označuje pauzu.

k distantní pozici dochází pod vlivem latinských předloh (či se zde nepřímou uplatňuje tendence imitovat jisté latinské syntaktické konstrukce); 3. vlivem aktuálního větného členění. O jednotlivých faktorech a míře jejich uplatnění bude ještě více pojednáno dále.

Interponované prvky na základě jejich (ne)prízvučnosti klasifikuje již F. Trávníček (1956, s. 154), který v zásadě rozlišuje 1. **interpozici plně přízvučného členu** (uvádí tvar VF, adverbia a spojky) a 2. **interpozici členu nepřízvučného** (tj. klitickeho). Podle F. Trávníčka (ibid.) je interpozice členu přízvučného zřejmě vyvolána vlivem latiny, zatímco interpozici klitického výrazu hodnotí jako „jev domácí“. Doslova píše:

V typu „*o svatém zpívají Ondřeji*“ jde asi o vliv latiny, ale typ „*ten se pes*“ je jev hláskoslovný (přízvukový) a tedy domácí. Je to odraz snahy připnout příklonky k prvnímu slovu ve větě. Mám za pravděpodobné, že tento typ dal podnět k typu „*o svatém zpívají Ondřeji*“ a že tedy vliv latiny záležel jen v rozvíti tohoto podnětu.

(Trávníček ibid.)

Vliv latiny, resp. latinského slovosledu, o němž F. Trávníček píše, je v případě tohoto fenoménu (i v souvislosti s tím, co bylo zmíněno výše) do značné míry predikabilní.²¹⁰ Jak již bylo řečeno v kapitole 5 *Analyzované prameny*, většina analyzovaných textů z našeho korpusu je nepůvodní a ať už větší či menší měrou závislá na latinské předloze. Na základě toho bychom snad mohli předpokládat, že interpozice se ve staré češtině objevuje ve velké části případů pod vlivem latinských syntaktických konstrukcí, z toho by pak ev. plynulo, že tento vliv (resp. výskyt interpozice) by měl být nejvíce znatelný v textech vyznačujících se silnou mírou závislosti na latinské předloze (tj. nejvíce pravděpodobně v textech biblických).

Naše analýza postihující výskyt interpozice ve staročeských NP s posesivními zájmeny vychází z obdobného způsobu klasifikace (jako výše uvedené Trávníčkovo třídění) interponovaných výrazů v NP. Rozlišujeme rovněž mezi 1. **výrazy plně přízvučnými** (na základě excerpovaných dat se jedná zejména o slovesné formy: VF, VInf, participium *l*-ové, participium *s*-ové, participium *nt*-ové, participium minulé trpné, dále substantiva, zájmena a partikule – viz doklady (3), (4), (5), (6), (7), (8),

210 Distantní pozice rozvíjejících členů je zcela typickým a osobitým znakem latinského slovosledu (viz např. Menge 2000, s. 581–582; Devine – Stephens 2006, s. 524–609; Spevak 2010, s. 275). Například autoři A. M. Devine a L. D. Stephens (ibid.) interpozici (či distantní pozici rozvíjejících členů) v latině hodnotí jako „perhaps the most distinctively alien feature of Latin word order“. O. Spevak, která provedla průzkum této distantní pozice v klasické latině, uvádí (2010, s. 280), že z celkového souboru všech analyzovaných frází, cca 12% představují fráze s interpozicí syntakticky neasociovaného členu. (Dalších 10% pak zahrnovaly případy s interpozicí vlastních prvků NP – např. interpozice genitivního komplementu mezi řídicí složkou NP a jeho adjektivním modifikátorem.) Prvky, které mohou být do jmenné fráze interponovány, přitom reprezentují dle Spevak (ibid.) zejména slovesa a adverbia.

(9), (10), (11)) a 2. **výrazy klitickými** (AUXK, AUXP, klitikon *t'*, klitikon *li*, pronominální enklitika – viz doklady (12), (13), (14), (15), (16), (17)).

- (3) *I stalo se jest, když otec Julianov i jeho matka, zateskše sobě velmi po svém synu, počeli sú se s pilností ptáti, zda by jeho mohli naléztí. A tak dlúho chodiúše príšli až do toho hradu, kdež **jich milý syn přebýváše Julianus**.* PovOl 274v
- (4) a. *Protož vám pravi: Nerodíte **pěče jmieti o své duši**, co jie jiesti, ani o svém těle, več se obléci; však duše jest větčie nežli krmě a tělo větčie nežli rúcho.* BiblOl, Mt 6,25²¹¹
 b. *Ideo dico vobis: Ne **solliciti sitis animae vestrae** quid manducetis, neque corpori vestro quid induamini. Nonne anima plus est quam esca, et corpus quam vestimentum?* Vulg ibid.
- (5) *Vykúpen jsi, neurobuješ opět hříechu! Pomni, pomni: ten, ješto j' tě **v svém vykúpil milosrdí**, bude tě súditi v své spravedlnosti!* ŠtítSvátA 24r
- (6) *Potom na mysl ciesaři ujide, že poče žádati velmi, by svatých Otcov hroby po světě navštíevil. **Od své královny vzem povolenie**, řiši jí poručiv a bratra svého, jinoši mladého, i zdviže se.* PovOl 268r
- (7) *Ciesar to uslyšav **o své tiesařové praviee takové věci**, o nichž se málo nadáv, velikú žalostí a hořem z smysla vystúpiu, na zemi spade s koně.* PovOl 268v²¹²
- (8) *Neb od úvazkóv věčné smrti nebyli bychom zproštěni, kdyby ten, ješto j' v svém, přirození všemohúci, v tom ostana všemohutství, nebyl až i k smrti **v našem, ponížen přirození**.* ŠtítSvátA 26r
- (9) *A **tiem svým Kristus narozením** dal jest počátek duchovnieho narozenie národu lidskému.* ŠtítSvátA 26r
- (10) *V tomť Bóh navštíevuje sbožné duše a **svú, jim, ochotnost** ukazuje.* ŠtítSvátA 17r²¹³
- (11) ***Tvár zajisté jeho** v ničemž nebieše proměněna. Kterýžto mládenec za zloděje jmien bieše od lidí, již jest z toho veliký svatý. A protož úžitečne jest slúžiti panně Mariji.* PovOl 274r
- (12) *A by nám bylo odpuštěno ji pravým jménem jmenovati, **jejie bychom jméno** podobně podle jejích dobrých ctností a činov vyložili, jakožto lidé učení často vykládají a ohlašují.* TkadlB 7v
- (13) *Neb to, ješto j' oněm, pastýřóm andělem božím zvěstováno, i **nás, jest sluch** naplnilo, když jest řekl anděl: Zvěstují vám velikú radost, ješto bude lidu všemu; neb dnes se jest narodil spasitel.* ŠtítSvátA 24r

211 Uvedený doklad (stejně jako doklady (5), (6), (7), (8), (27)) je ovšem možno chápat rovněž jako případy s „circumpozicí“ – uprostřed NP se objevuje prvek, který je celé frázi bezprostředně syntakticky nadřazený (jedná se tedy o případy neprojektivních konstrukcí).

212 Interpretace uvedeného dokladu je však poněkud sporná, kromě interpretace výše uvedené (jako NP s interpozicí) lze celou strukturu chápat i následovně: *někdo praví o někom něco* S1 (*někdo*) – VF (*praví*) – S4 (*takové věci*) – o S6 (*o své tiesařové*).

213 Tento doklad by ovšem mohl být interpretován i jako interpozice nepřízvučného výrazu, neboť zájmenná forma *jim* může mít platnost nestálého enklitika.

- (14) *Ó smrti, tváť smrt budu, peklo, jáť uhryznu tebe.* ŠtítSvátA 172v
- (15) a. *A když vjide v dóm, předjide jej Ježíš a řka: „Co sě tobě vidí, Šimone: králi zemští ot koho berú dan nebo plat: ot svých li synóv, čili ot cizích?“* BiblOl, Mt 17,25
 b. *Et cum intrasset domum, praevenit eum Iesus dicens: „Quid tibi videtur, Simon? Reges terrae a quibus accipiunt tributum vel censum? A filiis suis an ab alienis?“* Vulg ibid.
- (16) a. *Když již bieše slunce puol dne daleko za sebu zuostavilo a chýlēše se k vlastem západu svého, Medea, sama jsúci v svém pokoji, řeči své, kteréž mluvila k Jasonovi, a odpovědi jeho mnohým myšlením v sobě přemietáše. A když to rozjímánie rozkládáše, širši radosti a přimiešením radosti radost se jejie zasloňuje.* TrojK 85r²¹⁴
 b. *Iam diei medium sol post terga reliquerat et suorum flexis habenis equorum ad partes iam vergebat occasus cum Medea sola persistens in aula que dixerat Iasoni et que responsa fuerunt per eum multa intra se cogitatione revolvit. Et dum conducta inter se diligenter examinat, dilatato gaudio sed mixto desiderio invalente gaudium eius obducitur.* HDT II, 22
- (17) *Širokť jest svět, ženské cti jest na něm mnoho, tvěť sú nohy všady, nebudť leň hledati počestně a rozumně toho a se cti!* TkadlB 48v²¹⁵

Toto třídění samozřejmě není zcela komplexní, neboť bylo vytvořeno pouze na základě získaného materiálu. Jak je možno se přesvědčit z níže uvedené tabulky 1, nejčteněji doloženým typem interponovaného výrazu jsou slovesné formy (zejména VF + participium *l*-ové), méně frekventovaným jevem je interpozice pronominálních enklitik a partikulí a jen velmi řídce se objevuje interpozice substantiva, přízvučných zájmenných forem, případně dalších klitických výrazů (enklitikon *li*, *ť*, AUXK, AUXP). Další slovní druhy (numerálie, koordinátory/subjunktury, interjekce) nebyly v analyzovaném materiálu zaznamenány vůbec. Pro ověření četnosti jednotlivých získaných typů interponovaných výrazů (zejména tedy těch, které se v našem excerpovaném materiálu objevovaly jen s velmi nízkou frekvencí) jsme tento stav konfrontovali s korpusem *Staročeská textová banka*. Výsledky, které z této konfrontace vyplynuly, se v zásadě shodují s naší analýzou:²¹⁶

1. Z klitických forem jsou nejfrekventovanějším typem pronominální enklitika (převážně se ovšem jedná o reflexivní formu *se*²¹⁷). Ostatní pronominální klitické

214 V tomto případě se ovšem nejedná o pozici 2W, nýbrž o interpozici enklitika uprostřed NP (o tom více viz Kosek 2015a).

215 Forma *sú* zde reprezentuje lexikální formu slovesa *být*, které se (obdobně jako v moderní češtině) může, ale nemusí chovat jako nestálé enklitikon.

216 Obdobně viz též Navrátilová 2017b.

217 Ze sekundární literatury (viz Večerka 1989, s. 42; 2006, s. 217; Trávníček 1935, s. 236; 1956, s. 147; Šlosar 1967, s. 252; Kosek 2011, s. 212) plyne, že společně s pronominálními formami *ho*, *mu*, *tě* se i reflexivní *se* proměnilo ve stálé klitikon až během historického vývoje češtiny. Proto je nutné předpokládat, že ve zkoumaném staročeském období můžou být tyto formy ještě příležitostně ortotonické.

formy se objevují jen sporadicky – zdá se, že snad o něco častěji v poezii,²¹⁸ kde je tato interpozice pravděpodobně vyvolána rytmickými důvody (srov. doklady (18), (19), (20)).

- (18) „*Neufaj ijeden do rodu veľikeho ani do smysla hlubokého. Kněz v svéj zemi po nenáhlu vse uchodi, má mi zlob právě toho dohodi.*“ DalV 12r (VWSTB)
- (19) „*Mnoho zvučíš, tiem se hrozna býti učíš. Tvá mi slova, skutky také škoditi mohú nikake, aniž tebe trpím za vlas mnoho.*“ BawEzop 42v (VWSTB)
- (20) *Pro to v lesě přebýváše, za obyčej s pústenníky motykú kopáše. Po sedmi let král s dlúhú bradú jide před ciesařovu radu. I jě sě na ciesařě žalovati rka: „Kniežata, račte poslúchati! Mú mi ženu otjal bez práva, ana v jeho dvořě ješče zdráva.*“ DalV 7r (VWSTB)

2. Z těchto sporadických dokladů interpozice dalších klitik je nejčastějším interponovaným výrazem enklitikon *ť*. Jak se na základě jednotlivých dokladů jeví, připíná se zejména ke krátkým (jednoslabičným) formám posesivních zájmen skupiny A – viz již zmíněný doklad (14) a. či (21) a.

- (21) a. „*Ale poňavadž již jinak býti nemuož změněno, ač nerada, tvúľ prosbu uslyším, poňavadž tvé vuoli protiviti ižádné moci nemám.*“ TrojK 102v
 b. „*Sed ex quo aliud esse non potest, invita tuas preces admittam, cum tue resistere voluntati nulla sit potencia penes me.*“ HDT VII, 78

V korpusu *Staročeská textová banka* (ke dni 6. 1. 2015) bylo nalezeno pouze 5 dokladů (celkem se jednalo o dvě fráze, jedna z nich přitom byla zastoupena ve 4 identických dokladech; mimo to bylo *ť* v obou případech do NP interponováno včetně formy lexikálního slovesa *být*²¹⁹), v nichž bylo enklitikon *ť* připojeno k dlouhé formě posesivních zájmen 1. a 2. osoby (viz doklady (22), (23)).

- (22) „*Tvojiľ sme rytieři, ciesaři, a pro obecné dobré v našem oděnie beze všie ohrady, ničehož se nebojíc, hotovi sme vítěziti, ale viery křesťanské nikterakž neostaneme.*“ PasTisk 207r (VWSTB)
- (23) *Ale ty zboží, poněvadž si příčina smrti zlodějuom, že tě kradouc a milujíc zvešeni bývají, vyplacuj je. Mojiľ sou milovníci bezpečni sebou, neb žádného milovníka chudoby, jenž cizého zboží nežádá, nepopraví.* BechNeub 170v (VWSTB)

218 Vzhledem k tomu, že v prozaických textech nebyly nalezeny případy s interpozicí pronominálních forem *mi*, *ti*, demonstrujeme tyto případy na veršovaných skladbách, přestože tyto texty nejsou primárně zdrojem našeho zkoumání.

219 Jak již bylo řečeno výše, tyto prezentní formy lexikálního slovesa *býti* mají ve stč. stejně jako v nč. na rozdíl od auxiliárních forem préterita status nestálých klitik (mohou, ale nemusejí být klitické).

Na základě jednotlivých dokladů (a jak již bylo zmíněno výše²²⁰) se zdá, že enklitikon *ť* v psaném textu signalizuje, že daný větný člen se vyznačuje vysokou výpovědní dynamičností, tj. signalizuje, že se jedná o réma nebo o aktualizovaný prvek tematické části věty (tj. takový, který je při mluvené realizaci opatřen intonačním centrem / větným přízvukem). S jistou dávkou zjednodušení bychom ho mohli pro naše účely charakterizovat jako rematizátor (stejně Toman 2010 a Kosek 2011, s. 66–67, 76–77). To demonstruje například již uvedený doklad (14).²²¹

Vzhledem k velmi nízkým dokladům enklitika *li* (jehož hostujícím slovem je posesivní zájmeno – viz doklad (15)) nelze podat podrobnější analýzu jeho slovosledných vlastností. Na základě uvedeného dokladu se ovšem zdá, že by výraz *li* obdobně jako enklitikon *ť* mohl rovněž plnit funkci rematizátoru. Z citovaného dokladu (15) je zřejmé, že *li* se v případě disjunktivního vztahu mezi rozvíjejícími členy, které jsou spojeny vztahem koordinace, pojí s výrazem s nejvyšší výpovědní dynamičností. O funkci *li* coby rematizátoru se pro mladší vývojovou etapu češtiny (barokní češtinu) zmiňuje ve své monografii P. Kosek (2011, s. 79, 114).

3. *Staročeská textová banka* (ke dni 3. 1. 2015) dokládá rovněž četné případy interpozice skupiny klitik (viz doklad (24)), zpravidla se přitom jedná o skupinu o počtu 2–3 klitik.

4. Přestože – jak bylo výše zmíněno, také v latině je možno postihnout tendenci umístit klitický výraz do 2W pozice,²²² při srovnání jednotlivých dokladů (15) a., b., (16) a., b., (21) a., b., (24) a., b. je patrné, že interpozice klitických výrazů nemá oporu v latinském pretextu.

- (24) a. {...} *i všemu lidu po všech městech i po všech zemích; kdež jest koli přikázanie královo přišlo, divně utěšení, hody i kvasy jměli, jež sú ten den tak slavili, že národí jiného lidu, mnozí k jich, sú se zákonu přichýlili i k jich obyčejóm. Nebo veliká hróza ot židovského jmene na všechny bieše spadla.* BiblOl, Est 8,17 (VWSTB)
- b. {...} *apud omnes populos urbes atque provincias quocumque regis iussa veniebant mira exultatio epulae atque convivium et festus dies in tantum ut plures alterius gentis et sectae eorum religioni et caerimoniis iungerentur grandis enim cunctos iudaici nominis terror invaserat.* Vulg ibid.

220 Viz kapitulu 2 *Slovosled, základní slovosledná typologie, slovosledné pozice*.

221 Kromě citovaných prací Tomana a Koska se problematikou umístění a sémantiky enklitika *ť* v textech z období počátků české prózy zabývá také článek M. Stluky (2006).

222 Například H. Menge uvádí (2000, s. 582): „Häufig findet sich die Stellung enklitischer Wörter an der zweiten Stelle des Satzes, wodurch syntaktisch zusammengehörige Wörter getrennt werden. Zu diesen Enklitika gehören etwa die Pronomina, *autem, enim, igitur, quoque, -ne. Huic ego doctori* (Brut. 309). *Hic me dolor tangit* (Brut. 331). *De civitatis enim iure disceptamus* (Balb. 29).“ Jak je ovšem patrné z některých uvedených příkladů, za klitické výrazy jsou zde pokládány i takové formy, které v naší práci klasifikujeme jako plně přízvukné.

interponovaný výraz		interponovaný výraz	
substantivum	3	klitikon	
adverbium	2	➤ AUXP	2
pronomen	2	➤ AUXK	1
verbum		➤ pronominální enklitika	9
➤ VF	24	➤ enklitikon <i>li</i>	1
➤ infinitiv	5	➤ enklitikon <i>ť</i>	2
➤ participium <i>l-ové</i>	11	ostatní případy	6
➤ participium minulé pasivní	1	partikule	8
➤ participium <i>s-ové</i>	1	Σ	80
➤ participium <i>nt-ové</i>	2		

Tabulka 1 Zastoupení jednotlivých interponovaných výrazů v analyzovaném materiálu

Uvedená tabulka demonstruje zastoupení jednotlivých interponovaných výrazů v analyzovaném materiálu. K typu „ostatní případy“ řadíme jednotlivé možné kombinace výše uvedených typů (zejména spojení enklitika s lexikální formou slovesa *být* (doklady (25), (26)) a případy, v nichž je do NP interponováno více větných členů (doklad (27)).

- (25) *Nech sebe, Tkadlečku, radať jest naše věrná; přemoz svůj sprostný a dětinský úmysl a přelom svú zlu vuoli, ještos' ji sobě umysli!* TkadIB 24v
- (26) *Aj, skrze tvú vieru matkať jest tvá uzdravena!* ŠtítSvátA 10v
- (27) *Když tkáče pohonie, právo jej takéž svědomě pohoniti trhy i týmž právem, jako jiné domovité lidi pohonie: ale proto jej trhy třmi pohonie tkáže, že svého nikde nejmá domu ani sbožie.* Rožmb III, 60

Jak vyplývá z výzkumu a jak je možno se přesvědčit z níže uvedených tabulek 2A, 2B, v rámci frekvence interpozice lze sledovat poměrně výrazné difference mezi jednotlivými texty. Vůbec nejvíce se distantní pozice rozvíjejících členů NP objevuje v textu Tomáše Štítného *Řeči sváteční a nedělní*, v biblickém textu, konkrétně v *Genesis Bible mlynářčiny* a *Bible olomoucké*, a v *Tkadlečkovi*. Poměrně četný výskyt interpozice v biblickém textu by jistě nemusel být nikterak překvapivý, vzhledem k tomu, že se jedná o překladový text, který je poměrně silně slovosledně závislý na své latinské předloze. Nanejvýš zajímavé je ovšem zjištění, že při konfrontaci staročeského překladu (*Bible mlynářčiny*) s latinskou verzí jsme nezjistili žádný případ, ve kterém by staročeská interpozice kopírovala latinské slovosledné schéma (viz např. doklad (28) a., b.). Obdobný stav byl rovněž zachycen v textu *Genesis Bible olomoucké*.

- (28) a. „Protož již vrat **muži ženu jejiemu**, neboť jest prorok a budeť se modliti za tě a budeš živ. A pakli jie nebudeš chtieti vrátiti za se, věz, že smrti umřeš ty a vše, což jest tvého.“ BiblMlyn, Gn 20,7

b. *Nunc igitur redde uxorem viro suo, quia propheta est et orabit pro te, et vives si autem nolueris reddere, scito quod morte morieris tu, et omnia quae tua sunt.* Vulg ibid.

	Gn BiblOI	Gn BiblMlyn	Mt BiblDražď	Mt BiblOI	Mt BiblMlyn	Sk BiblLitTřeb	Sk BiblMlyn	CestMand	Gesta	JakKal	HusDcerka	Hvězd
interpozice Σ	4	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOI	ChelčLid	ŠtítSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýklKrát	Krist	Σ
interpozice Σ	0	2	1	0	0	3	0	0	0	1	0	3	15

Tabulka 2A Frekvence zastoupení interpozice v jednotlivých památkách (formy klitické)²²³

	Gn BiblOI	Gn BiblMlyn	Mt BiblDražď	Mt BiblOI	Mt BiblMlyn	Sk BiblLitTřeb	Sk BiblMlyn	CestMand	Gesta	JakKal	HusDcerka	Hvězd
interpozice Σ	5	10	2	4	2	0	0	0	2	0	3	2

	Rožmb	TrojK	LékFrant	PovOI	ChelčLid	ŠtítSvát	LékŽen	BřezSnář	Let	Tkadl	HusVýklKrát	Krist	Σ
interpozice Σ	1	4	1	8	1	9	0	0	0	6	1	0	61

Tabulka 2B Frekvence zastoupení interpozice v jednotlivých památkách (formy přízvučné)

Jak vyplývá z předchozího výkladu, pro výskyt staročeské interpozice by podle našeho soudu mohlo být nabídnuto několik vysvětlení. Již jsme několikrát zmínili, že řada interpozic je motivována slovoslednými vlastnostmi stč. klitik, která mohla klitizovat za první přízvučné slovo ve větě.

Jelikož mimo klitické výrazy (celkem tyto případy demonstruje 15 dokladů) jsou ovšem poměrně často do fráze interponovány i výrazy plně přízvučné (zejmá-

²²³ Mimo uvedené číselné údaje stojí 4 doklady, které představují kombinaci obou forem – do NP je tedy interponován současně výraz přízvučný i klitický.

na formy VF a *l*-ového participia; celkem se jedná o interpozici 61 výrazů), je vyšší frekvence interpozice ve staročeském biblickém textu zřejmě výsledkem snahy imitovat syntax latinských konstrukcí, a to i v případech, kdy v přímé předloze tyto konstrukce scházejí.²²⁴ Tímto způsobem by pak mohl být vysvětlen poměrně vysoký počet dokladů s interpozicí v *Řečech svátečních a nedělních* Tomáše Štítného. Jak zmiňují J. Daňhelka et al. (1959, s. 179), Štítného *Řeči sváteční a nedělní* představují dílo vytvořené na základě nejrůznějších pramenů, a to mimo pramenů českých rovněž i latinských.²²⁵ Lze tedy očekávat, že syntax díla T. Štítného jistým způsobem reflektuje určité vlivy latinského slovosledu. Jsme si však vědomi toho, že toto tvrzení je spíše intuitivní povahy, neboť ho není možno potvrdit/vyvrátit detailní komparací latinských předloh a českých překladů. Vyšší frekvence interpozice byla zaznamenána i ve staročeském povídkovém souboru *Olomoucké povídky*, rovněž tedy v díle s latinským pretextem. Staročeská sbírka *Olomoucké povídky*, jak bylo výše²²⁶ zmíněno, bývá dávána do souvislosti s dílem Caesaria z Heisterbachu *Dialogus miraculorum*, pocházejícím přibližně z let 1219–1223; přímá latinská předloha sice nebyla dosud nalezena, existuje ale předpoklad, že mezi Caesariovými exemplary a *Olomouckými povídkami* stál ještě mezistupeň latinské verze, jíž je staročeská sbírka překladem. Skutečnost, že staročeské interpozice vznikají pod vlivem latinských předloh, potvrzují případy s interpozicemi partikulí typu *zajisté*, *pak* a *také*, jež jsou často překladem jejich latinských ekvivalentů: partikuli *zajisté* odpovídá latinské *quidem* (viz doklad (29) a., b.), partikuli *pak* latinské *autem*²²⁷ (viz doklady (30) a., b., (31) a., b), partikuli *také* latinské *quoque* (viz doklady (32) a., b., (33)).

- (29) a. *Vece jim: „Kaliceh zajisté mój píti budete, ale seděti na pravici mé a na levici není mé dáti vám, ale kterýmž připraveno jest od otce mého.*“ BiblMlyn, Mt 20,23
 b. *Ait illis: „Calicem quidem meum bibetis, sedere autem ad dexteram meam et sinistram non est meum dare vobis, sed quibus paratum est a Patre meo.*“ Vulg ibid.
- (30) a. *Narozenie pak našeho Jezukrista takto se jest stalo.* BiblOl, Mt 1,18
 b. *Iesu Christi autem generatio sic erat.* Vulg ibid.
- (31) a. *„Ale pravi vám to, že mnozí králi ot vzhodu sluncě a ot západu přijdú i budú seděti s Abrahamem a s Izákem a s Jakubem v nebeském království, a synové pak tohoto království budú vyvrženi do najvětčie tmy; tu bude pláč a škrehtanie zubóm.“* BiblOl, Mt 8,12

224 O sporném náhledu na tyto případy a o možnosti jiné interpretace bude ještě více pojednáno dále.

225 Samotný styl autorovy tvorby lze pak v podstatě na základě použitých metod rozčlenit na 1. tvorbu překladatelskou, 2. tvorbu kompilační (Daňhelka et al. 1959, s. 174), která zejména vychází z kompilace děl latinských.

226 Viz kapitulu 5 *Analýzované prameny*.

227 Mimo to může mít latinské *autem* český ekvivalent *však*.

- b. „*Dico autem vobis quod multi ab oriente et occidente venient et recumbent cum Abraham et Isaac et Iacob in regno caelorum; filii autem regni eicientur in tenebras exteriores: ibi erit fletus et stridor dentium.*“ Vulg ibid.
- (32) a. *Psa také svého na pravici za přítele svého najvětšího s sebou má nésti* {...} Gesta 27v
 b. *Sed canem²²⁸ quoque a dextris pro amico fidelissimo secum ducat* {...} GR 124,26
- (33) *Tehda ta dřéveřečená panna, čijící se navrátiti k tělu svému, skrze Ducha svú také svienci chtějieše s jinými ofěrovati a také přikázáním anděla svého nechtieše jie s sebou na zemi nésti.* PovOl 264r

Pokud se blíže podíváme na některé z výše uvedených dokladů, zdá se, že interpozice (jak přízvuchných, tak i klitických) výrazů může být v některých případech motivována aktuálním větným členěním – interponovaný výraz zpravidla zaujímá pozici za těmi výrazy klauze/fráze, které jsou z hlediska aktuálního členění chápány jako informačně nejvíce dynamické. Tuto skutečnost dokládá pro latinská slovosledná schémata i O. Spevak (2010, s. 280), podle níž je v latině převážná většina případů s interpozicí motivována právě aktuálním členěním (v podobném duchu se pro latinský slovosled mj. zmiňují i A. M. Devine a L. D. Stephens {2006, s. 544}).

Interpozice „cizích“ elementů do fráze pak může být z hlediska aktuálního členění vyvolána následujícími důvody:

- a/ Interponovaný výraz (ev. interponované výrazy) mohou zdůrazňovat vlastní réma klauze, (přičemž tento rematický prvek převážně zaujímá iniciální klauzální pozici). Jelikož je réma zpravidla nositelem intonačního centra, interponovaný výraz tak poukazuje na to, co bude nositelem zvukové prominence (viz doklady (29) a., (32) a.).
- b/ Interponovaný výraz od sebe odděluje rozvíjející element fráze, přinášející z hlediska obsahu novou informaci, a jeho řídicí jméno, čímž je zpravidla akcentován rematický status atributu (viz doklady (3), (4) a., (5), (6), (7), (14), (15) a., (16) a., (21) a., (22), (23), (24) a., (33)).
- c/ Výraz, který je postaven do protikladu k rozvíjejícímu členu NP, je do téže fráze interponován a zaujímá pozici těsně vedle tohoto rozvíjejícího výrazu (viz doklady (10), (19)).
- d/ Interponovaný výraz slouží ke zdůraznění rozvíjejícího prvku fráze postaveného do kontrastu k jinému rozvíjejícímu členu. I v tomto případě poukazuje na rematický status tohoto členu a signalizuje tak nositele intonačního centra. Tato situace je demonstrována v dokladech (8), (13).

228 V latinské verzi bez interpozice.

Zpravidla je tedy interponovaný výraz kladen do kontaktní pozice vedle výrazu majícího status vlastního rématu (klauze/NP). Jak ale ukazují jiné staročeské doklady (např. (9), (11), (12), (17), (25), (28) a., (30) a.), ne vždy musí být nutně interpozice ve staré češtině aktuálně členěním motivována.

V neposlední řadě může být interpozice výrazu v NP vyvolána stylistickými faktory. Jedná se zejména o snahu ozvláštnit výstavbu textu prostřednictvím proměny základního slovosledu, tj. o tzv. hyperbaton. Hyperbaton byl jako rétorická figura hojně užíván již v dobách antického řečnictví (viz např. Lausberg 1960, s. 716–718)²²⁹ a jeho obliba přetrvala v latinských literárních památkách i v mladší (středověké) epoše. Je tedy otázkou, zda staročeské interpozice, pro něž nemáme v latinských pretextech oporu, chápat jako užívání téhož stylistického prostředku ve staročeských památkách pod vlivem památek latinských, nebo spíše jako záměrné imitace latinských schémat (jejichž pomocí dosahují staročeské texty vysoké a vytříbené jazykové úrovně). Dle našeho soudu se v tomto případě s největší pravděpodobností jedná o transfer latinská figura → staročeská figura, resp. o převzetí oblíbené latinské rétorické figury rétorikou staročeskou.

12.2 Shrnutí

Na základě naší analýzy frází s posesivními zájmeny můžeme konstatovat, že interpozice je ve staré češtině bezpečně doložena jako další slovosledná varianta uspořádání prvků NP, a je zřejmé, že byla některými dobovými autory užívána záměrně. Do jmenných frází bývají zpravidla interponovány výrazy dvojí povahy: 1. plně přízvučné, přičemž nejfrekventovanějšími typy jsou forma VF, tvary *l*-ového participia a partikule; 2. výrazy klitické (patrně jedním z nejfrekventovanějších výrazů je reflexivum *se* a klitikon *t*, naopak nižší výskyt byl zaznamenán pro interpozice AUXK, AUXP, enklitika *li*; v případě dalších pronominálních enklitik se zdá, že jejich interpozice je vázána spíše jen na veršované skladby – pravděpodobně je interpozice v tomto případě ovlivněna rytmem příslušné skladby).

Jak rovněž vyplývá z našeho výzkumu, do značné míry je staročeská interpozice reflexí transferu latinského slovosledu, a to zejména v těch případech, v nichž jsou interponovány partikule (jako např. *pak*, *zajisté*, *také*) či určité slovesné formy. Jistý podíl na využití této slovosledné varianty mohou mít mimo to i stylotvorné faktory (především rétorická figura hyperbaton, která vede k ozvláštnění výstavby textu a k dosažení vysoké jazykové úrovně). O stylistické motivaci svědčí fakt, že

²²⁹ Například M. F. Quintilianus v 8. knize *Institutionis oratoriae libri duodecim* hyperbaton definuje jako záměrnou změnu slovosledu vedenou uměleckým záměrem a varuje před jeho nadměrným užíváním, neboť dle něj vede k „mixtura verborum“ („míchání slov“).

12 Distantní pozice rozvíjejících členů NP (interpozice)

interpozice je nejvíce zastoupena v textech náležejících k vysokému stylu (biblické překlady, dílo Tomáše Štítného).

V některých případech může být interpozice rovněž podpořena aktuálním členěním – zpravidla pak interponovaný výraz slouží ke zdůraznění prvku majícího status vlastního rématu.